

John Watts, *The Making of Polities. Europe, 1300–1500*, Cambridge–New York 2009, Cambridge University Press, s. 466.

Prezentowana książka Johna Wattsa ukazała się w serii Cambridge Medieval Textbooks. Autor jest wykładowcą w Corpus Christi College w Oksfordzie. Jego zainteresowania naukowe sprowadzają się do badań nad polityką i strukturami politycznymi późnośredniowiecznej Anglii i Europy (od XIII do XV w.), czego efektem, oprócz wielu artykułów, są takie monografie jak: *Henry VI and the Politics of Kingship* (Cambridge 1996), *The End of the Middle Ages? England in the Fifteenth and the Sixteenth Centuries* (Stroud 1998, współautorstwo) czy *Power and Identity in the Middle Ages. Essays in Memory of Rees Davies* (Oxford 2007, współautorstwo). *The Making of Polities* składa się z czterech rozdziałów – w tym bardzo rozbudowanego wstępu – oraz zakończenia. Każdy z nich podzielono na podrozdziały prezentujące najważniejsze wydarzenia z zakresu ówczesnej polityki oraz opisujące podmioty i instytucje biorące udział w życiu politycznym (jak imperia, do których oprócz Cesarstwa Zachodnio- i Wschodniorzymskiego zaliczono też – w pierwszej kolejności – papieństwo, królestwa, księstwa, komuny, ligi oraz kościoły), które zdecydowały o specyfice okresu.

W omawianej książce autor podejmuje próbę prześledzenia różnych aspektów życia politycznego całego kontynentu europejskiego od XIII¹ do początków XVI stulecia oraz przybliżenia rezultatów postępującego wówczas rozwoju ośrodków władzy. Watts stawia sobie dwa zasadnicze cele. Po pierwsze, odchodzi od powszechnie stosowanego w literaturze przedmiotu zwyczaju rozpatrywania problemów opisywanej epoki z punktu widzenia takich zjawisk jak zmiana, kryzys czy chaos. Po drugie, dąży do zestawienia głównych form rządów tamtego okresu, określenia ich charakteru, genezy i ewolucji na przestrzeni badanych lat. Autor podjął zadanie przeanalizowania zachodzących wówczas przemian strukturalnych, które doprowadziły do powstania stabilnych ośrodków władzy oraz rozwoju społeczności politycznych późnego średniowiecza.

---

¹ Mimo że w tytule podane zostały daty graniczne, czyli lata 1300–1500, sugerujące, że przedmiotem rozważań będą wieki XIV i XV, to jednak autor poświęcił wiele miejsca rozważaniom nad znaczeniem stulecia XIII dla wykształcenia się wielu spośród omawianych instytucji, co też zostało zaznaczone w odrębnym rozdziale, o czym będzie mowa dalej.

Pierwszy rozdział pracy ma charakter poszerzonego wstępu. Badacz dokonuje przeglądu najważniejszych pozycji z zakresu literatury przedmiotu oraz odnosi się do dominujących w historiografii trzech sposobów opisywania zachodzących wówczas przemian. Chodzi tutaj o wyjaśnianie istoty średniowiecznych procesów politycznych poprzez odwoływanie się do takich kategorii jak: kryzys społeczny i ekonomiczny, wojna i nieporządek oraz formowanie się założeń nowoczesnego państwa. Autor dystansuje się tu od wyników dotychczasowych ustaleń zwolenników każdej z wymienionych tradycji, m.in. Edouarda Perroya, Jacques'a Heersa, Michela Mollata, Perry'ego Andersona czy Charlesa Tilly'ego. Watts zgadza się z twierdzeniem, że zjawiska i przemiany gospodarcze wpływają na istniejące ośrodki władzy, czy szerzej na całą sferę polityczną, ale podkreśla jednocześnie, że procesy ekonomiczne są zbyt złożone i różnorodne, aby za ich pomocą wyjaśniać przyczyny rozwoju późnośredniowiecznych ośrodków władzy (s. 19). Autor nie jest również skłonny do przeceniania znaczenia wojny dla kształtowania obrazu politycznego ówczesnej Europy. Stawia tezę, że kampanie wojenne w XIV i XV w. nie różniły się aż tak bardzo od prowadzonych wcześniej. Były to w dużej mierze konflikty o charakterze endemicznym, a czynnik odróżniający działania wojenne z omawianych stuleci od wcześniejszych sprowadzał się do odmiennej organizacji armii (s. 22). Autor podejmuje też dyskusję z podzielanymi przez wielu mediewistów poglądami o znaczeniu późnego średniowiecza jako okresu, w którym doszło do narodzin nowoczesnego państwa i przyznania prymatu władzy państwowej. Takie podejście umniejsza znaczenie różnorodności form i typów władzy, których istnienie było charakterystyczne dla opisywanej epoki (s. 32–33). Watts postuluje konieczność podejścia strukturalnego w badaniach nad zagadnieniami polityczno-ustrojowymi późnego średniowiecza. Powoduje ono względne uporządkowanie dociekań nad formowaniem się ośrodków władzy w tym okresie oraz pozwala uwzględnić wpływ na politykę takich czynników jak funkcjonujący w określonym czasie i miejscu język, idee i poglądy czy sposoby komunikacji (s. 40). Tytuł *The Making of Polities* nawiązuje do tytułów dwóch monografii, ważnych dla poznania przemian zachodzących w Europie wieków średnich, a jednocześnie będących inspiracją do napisania omawianej pracy: *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350* Roberta Bartletta² oraz powstałej wcześniej *The Making of Middle Ages* Richarda Williama Southerna³.

Jak już wspomniano, Watts wiele miejsca poświęca rozważaniom nad znaczeniem wcześniejszych dekad dla wykształcenia się wielu spośród omawianych instytucji. Oddziaływanie XIII w. na organizację życia publicznego następnego stulecia stał się przedmiotem rozważań rozdziału drugiego – *Europa w roku 1300: dziedzictwo polityczne (Europe in 1300: the political inheritance)*. Autor

---

² London 1993; wyd. pol. *Tworzenie Europy. Podbój, kolonizacja i przemiany kulturowe 950–1350*, tłum. G. Waluga, posłowie P. Górecki, Poznań 2003.

³ London 1953; wyd. pol. *Kształtowanie średniowiecza*, tłum. H. Pręczkowska, Warszawa 1970.

przedstawia sytuację różnych ośrodków władzy na kontynencie europejskim oraz wpływ wywierany na nie przez dominujące wówczas przejawy kultury politycznej. Rozdział ten jest niezwykle ważny z tego względu, że stanowi punkt odniesienia do rozważań o czternasto- i piętnastowiecznych ośrodkach władzy. Już na wstępie Watts polemizuje z twierdzeniami przypisującymi niektórym trzynastowiecznym wydarzeniom rangę punktów zwrotnych, które można uważać za przełomowe dla historii średniowiecznych instytucji politycznych (np. śmierć cesarza Fryderyka II Hohenstaufa w 1250, co często utożsamiane jest z upadkiem znaczenia Świętego Cesarstwa Rzymskiego), a które miały przyczynić się do dynamicznych przeobrażeń życia politycznego, charakteryzujących się upadkiem jednych form władzy, a wzrostem znaczenia innych. Tymczasem, zdaniem Wattsa, w odniesieniu do badanego okresu nie powinno się mówić o szybko zachodzącej transformacji, ale raczej o pewnej ciągłości i stopniowym rozwoju ośrodków władzy (s. 46). W ten sposób Watts rozpatruje przemiany, jakim podlegały podmioty życia publicznego średniowiecznej Europy.

W polu zainteresowań autora, oprócz czynników warunkujących pozycję poszczególnych podmiotów politycznych (np. znaczenia prawa rzymskiego dla wzmocnienia władzy świeckiej cesarzy zachodnioeuropejskich, królów i pomniejszych władców), znajdują się także relacje między nimi zachodzące. Podkreśla on przy tym nie tylko rolę kryzysów i walk, ale również płaszczyzny współpracy. I tak, mimo trwających wówczas sporów o dominację nad światem pomiędzy władzą świecką a kościelną, papieże zazwyczaj starali się po myśli władców rozwiązać problemy związane ze świeckim sądownictwem, nakładaniem podatków na duchownych czy podnoszeniem do godności królewskiej (s. 53–54). Watts wskazuje na wiele zbieżności w statusie królów i panów feudalnych. Podkreśla zwłaszcza konieczność zachowania ostrożności w wykonywaniu znaczenia trzynastowiecznych królestw oraz faktu uzyskania przez daną jednostkę państwową tytułu królewskiego, jako że niejednokrotnie książęta czy panowie feudalni rządzili na podległych im terytoriach w sposób analogiczny jak koronowani panujący.

Czynnikiem, który doprowadził do stopniowego zwiększenia się roli władzy królewskiej w dwóch następnych stuleciach była „rewolucja”, jaka dokonała się w prawie i wymiarze sprawiedliwości. Duże znaczenie miało tu zwłaszcza odnowienie studiów nad prawem rzymskim, które wzmacniało prawodawcze i sądowe uprawnienia króla. Od tej pory koronowany monarcha, w odróżnieniu od innych władców, stawał się jedynym świeckim źródłem działalności prawodawczej (s. 74). Prawo rzymskie, w połączeniu z prawem kanonicznym, umożliwiało tworzenie i recepcję różnego rodzaju pojęć i idei, wykorzystywanych do zwiększenia uprawnień władczych króla, co odróżniało go od innych podmiotów sprawujących władzę. Co więcej, doszło wówczas do rozpowszechnienia przez jurystów twierdzenia, że król stoi na straży bezpieczeństwa królestwa i swoich poddanych, dlatego też przysługuje mu prawo do pobierania podatków koniecznych dla skutecznego wywiązywania się z obowiązku obrony. W połączeniu z ideą przynależności skarbu do korony czy nauką płynącą ze starożytnej doktryny *Lex Regia* (głoszącej, że władza króla-cesarza została

ustanowiona z woli ludu rzymskiego) sprawiało to, że kwestie związane z władzą monarszą stały się w coraz większym stopniu przedmiotem publicznej troski i zainteresowania (s. 75–78). Efektem opisanych powyżej przemian było pojawienie się instytucji „królestw prawnych”.

Watts, analizując znaczenie różnego rodzaju wspólnot politycznych (komuny czy ligi), będących równie znaczącymi uczestnikami życia publicznego jak księstwa czy królestwa, zwraca uwagę na nadmierne przywiązywanie w literaturze wagi do konfliktów, które jakoby miały stanowić motor ich działania. Zgadza się z tezą, że pojawienie się tych instytucji związane było często z zaistnieniem jakiejś sytuacji kryzysowej, ale zwraca uwagę na fakt, że nierzadko podejmowały one współpracę z monarchami (s. 99–100). Ważnym podmiotem polityki w średniowieczu był Kościół, który podlegał zachodzącym wówczas w sferze świeckiej przemianom i w coraz większym stopniu upodabniał się do świeckich ośrodków władzy. Autor wyraźnie podkreśla w tym miejscu rangę niezwykle wpływowych bractw żebraczych i bogatych zakonów rycerskich. Jego zdaniem istniały trzy czynniki odróżniające późnośredniowieczne ośrodki władzy od funkcjonujących w innych okresach. Należały do nich: pismo i prowadzenie zapisek (jako środki przechowywania pamięci o nieistniejących w danym czasie strukturach politycznych, które można było przywołać, gdy zaistniały sprzyjające okoliczności), ówczesny klimat ideologiczny i prawny (upoważniał każdą jednostkę posiadającą władzę do korzystania z przysługujących jej uprawnień władczych i uznawania ewentualnej zależności od innych podmiotów politycznych za warunkowe i czasowe) oraz – co za tym idzie – niemożność trwałego usunięcia przez jednych uczestników życia politycznego potencjalnie słabszych graczy (s. 125–126).

Ramy dla istnienia i działania opisanych powyżej ośrodków władzy były w dużej mierze kształtowane przez różnego rodzaju pozainstytucjonalne formy kultury politycznej, takie jak dominująca wówczas ideologia, sposoby wymiany informacji czy istniejące sieci powiązań społecznych. Watts postuluje konieczność badania myśli politycznej wieków średnich nie z punktu widzenia tradycji, z której zostały zaczerpnięte, lecz pojawiających się wówczas zagadnień. Zalicza do nich rozważania nad sensem wspólnoty politycznej, prawem i wymiarem sprawiedliwości czy relacje między władzą świecką a duchowną. Wzrost w XIII–XV w. liczby osób piśmiennych przyczynił się do rozpowszechnienia omawianych idei nie tylko wśród elit władzy, ale także całkiem szerokiego grona ówczesnego społeczeństwa. W tej sytuacji rządzący w większym stopniu musieli się liczyć z sformułowanymi przez określone grupy poddanych postulatami i roszczeniami, a nawet oporem społecznym. Innymi słowy, to posiadający pewną wiedzę prawnicy, urzędnicy i zakonnicy często stali za wszelkiego rodzaju buntami i herezjami, do jakich dochodziło w późnym średniowieczu (s. 153). Duży wpływ na kształtowanie się ówczesnych ośrodków władzy miały również pozostające poza oficjalnymi ich kręgami relacje łączące seniora z wasalem czy członków dynastii, klanu bądź rodu.

Trzeci rozdział rozpoczyna się od przedstawienia najważniejszych wydarzeń politycznych z lat 1300–1400 (podzielonych na dwa podokresy: ok. 1300

– ok. 1340 i ok. 1340 – ok. 1400). Już na wstępie autor wyjaśnia, że owe przedziały chronologiczne są sztuczne i mają pełnić jedynie funkcję porządkującą treść. Przyjęcie daty jakiegось konkretnego zdarzenia powodowałoby przesunięcie punktu ciężkości na kraj czy region, w którym do niego doszło. Ponadto w przypadku badania przemian, którym na przestrzeni wieków średnich podlegały struktury polityczne, trudno wskazać niebudzącą wątpliwości cezurę. Analiza sytuacji politycznej w Europie XIV w. doprowadziła badacza do kilku wniosków. Po pierwsze, nie ma podstaw do twierdzeń, że XIV w. to początek końca potęg uniwersalnych – papieżstwa i Świętego Cesarstwa Rzymskiego, co np. miało się przejawiać w ograniczeniu się papieży do utrzymania swych wpływów we Francji i na Półwyspie Apenińskim. Nie upadła też idea krucjat (najwyżej doszło do zmiany lokalizacji wypraw podejmowanych w celu szerzenia wiary). Autor nie dostrzega również jakiś większych różnic między wojnami toczonymi w XII czy XIII stuleciu a wielkimi wojnami z wieku XIV. Główny czynnik różnicujący działanie i myślenie jednostek i instytucji sprawujących władzę widzi natomiast w rozpowszechnieniu w tym czasie przekonania o konieczności obrony przysługujących im praw i przywilejów – nadanych przez władzę zwierzchnią, warunkowanych historycznie czy zapisanych w uczonych księgach (s. 203). Kolejną istotną przemianą, jaka dokonała się w sposobie myślenia o polityce, było uznawanie władzy za przedmiot troski obywatelskiej (s. 205). Poszczególne ośrodki władzy w XIV w. dążyły do wzmocnienia własnej pozycji. Odbywało się to poprzez: rozszerzanie zakresu własnej jurysdykcji, utrzymanie i rozszerzanie obowiązków wojskowych oraz tworzenie lepiej zorganizowanych armii, ustanawianie nowych podatków lub konsekwentne pobieranie już istniejących, prowadzenie rozmów z grupami przedstawicielskimi poddanych, budowanie rozwiniętych struktur urzędniczych, które miały ściślej łączyć ośrodek władzy z prowincją. Wzmacnianie władzy odbywało się także za pomocą mniej sformalizowanych środków. Zalicza się do nich utrzymywanie świetnych, okazałych dworów, będących manifestacją potęgi ich posiadacza czy nowe sposoby umacniania przymierzy, zarówno w stosunkach międzynarodowych, jak i wewnętrznych. Nie bez znaczenia pozostawał w tym czasie dalszy rozwój piśmiennictwa odnoszącego się do sfery polityki. Rozrost władzy i rozwój świadomości wspólnot politycznych prowadziły także do różnych konfliktów. Najczęstszymi były spory o jurysdykcję między poszczególnymi ośrodkami sprawującymi władzę czy antagonizmy w obrębie społeczności politycznych. Analizując te konflikty, autor zwraca uwagę przede wszystkim na pozytywne ich skutki. Pełniły one bowiem niejednokrotnie funkcję integrującą, pomagając jednostkom czy grupom utożsamić się ze wspólnie dzieloną przestrzenią publiczną (s. 272–274).

Ostatni, czwarty rozdział przedstawia zmiany, jakie zaszły w badanej kwestii w XV w. Podobnie jak część wcześniejsza, zaczyna się od przedstawienia sytuacji politycznej poszczególnych regionów Europy (w latach 1400–1450 i 1450–1500). Główny nacisk położono na ukazanie stosunku poszczególnych ośrodków władzy do takich wydarzeń jak: sobory powszechne, rewolucja husycka, wojny domowe czy powtarzające się sekwencje wojen, które swoim

zasięgiem obejmowały znaczny obszar (autor zalicza do nich: podbój Grenady przez Ferdynanda Katolickiego i Izabelę Kastylijską, wojny księcia Burgundii Karola Śmiałego prowadzone w Lotaryngii i Szwajcarii, wojny z potęgą turecką prowadzone na Bałkanach i we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego oraz początek wojen włoskich w 1494 r.). Zdaniem badacza istotę zachodzących wówczas przemian w polityce władców można wyrazić poprzez pojęcia „konsolidacja” i „współpraca”. Pierwsze jest rozumiane jako wyraźne zdefiniowanie granic politycznych (co odbywało się poprzez oddzielenie polityki wewnętrznej od zagranicznej i wzmacnianie dążeń dośrodkowych piętnastowiecznych podmiotów władzy, s. 377–378), drugie zaś odnosi się do podejmowania współpracy między królestwami czy innymi ośrodkami władzy wysokiego i średniego szczebla z jednej strony, a funkcjonującymi na danym terenie innymi jednostkami politycznymi z drugiej, i pozyskiwania tych ostatnich dla wspólnych inicjatyw, kierowanych z centrum (s. 378). Rezultatem tych przemian było ukształtowanie się pod koniec XV w. na znacznym obszarze kontynentu europejskiego prymatu trwałych, stabilnych ośrodków władzy o charakterze monarszym.

Prezentowana książka zawiera wiele niezwykle cennych informacji nie tylko o historii politycznej wieków XIV–XV, ale przede wszystkim na temat funkcjonowania w owym czasie i w okresie wcześniejszym struktur, w postaci ram instytucjonalnych, ideologicznych czy komunikacyjnych, które umożliwiały i warunkowały podejmowanie przez różnego rodzaju podmioty działań o charakterze politycznym. Monografia ma charakter syntetyczny. Historyk formułuje swe przemyślenia w oparciu o bogatą literaturę, głównie anglo- i francuskojęzyczną⁴. Jego celem było ukazanie opisywanych zjawisk z perspektywy całego kontynentu europejskiego, a nie tylko, jak często miało to miejsce w historiografii zachodnioeuropejskiej, z perspektywy ośrodków władzy istniejących na terenie Wielkiej Brytanii, Francji, Półwyspów Iberyjskiego i Apenińskiego, Niderlandów czy Niemiec. Stąd też wiele miejsca autor poświęcił sytuacji politycznej oraz formowaniu się struktur władzy w Skandynawii, Europie Środkowej oraz na Bałkanach i w Grecji. Stosunkowo najmniej zajmował się Europą Wschodnią, np. zyskującym w owym czasie coraz większe znaczenie Wielkim Księstwem Moskiewskim. Przede wszystkim starał się pokazać, że większość procesów zachodzących w późnym średniowieczu

---

⁴ Wiedzę nt. późnośredniowiecznej Polski czerpie głównie z: N. Davis, *God's Playground. A History of Poland I. The origins to 1795*, Oxford 1981–2005; P.W. Knoll, *The Rise of the Polish Monarchy*, Chicago–London 1972; O. Halecki, *Jadwiga of Anjou and the Rise of East-Central Europe*, New York 1991; W.F. Reddaway, J.H. Penson, O. Halecki, R. Dyboski, *The Cambridge History of Poland. From the Origins to Sobieski (to 1696)*, Cambridge 1950; A. Gieysztor, *The Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania, 1370–1506*, w: *The New Cambridge Medieval History*, t. 7: c. 1415–1500, red. Ch. Allmand, Cambridge 1998; N. Nowakowska, *Church, State and Dynasty in Renaissance Poland. The Career of Cardinal Fryderyk Jagiellon (1468–1503)*, Aldershot 2007; Z. Wojciechowski, *L'État polonais au moyen âge*, Paris 1986.

była wspólna dla wszystkich terenów, co najwyżej gdzieś gdzie owe nowinki docierały z pewnym opóźnieniem. W niektórych sytuacjach badacz wskazywał na odmienne, ale w żadnym wypadku nie gorsze czy prymitywne, drogi rozwoju, jakimi podążały ośrodki władzy leżące na peryferiach ówczesnej Europy (np. różny zakres kontroli monarszej nad sądownictwem w Anglii, Francji, na Węgrzech i w Polsce, s. 84–85). Na uwagę zasługuje również podkreślenie znaczenia pozainstytucjonalnych czy nieformalnych czynników dla kształtowania obrazu politycznego Europy na przestrzeni XIV i XV stulecia. Praca ta pozwala spojrzeć na problematykę formowania się i funkcjonowania struktur politycznych późnośredniowiecznej Europy w nowy, odmienny sposób. Choć nie ze wszystkimi opiniami sformułowanymi przez autora można się zgodzić, stanowią one doskonały punkt wyjścia dla podjęcia dyskusji i prowadzenia dalszych badań.

Anna Obara-Pawłowska